

خداوند از منظر الهیات پویشی و ملاصدرا

حامد ناجی اصفهانی*

چکیده

گفتار حاضر از آنرو که به بررسی تطبیقی دو جریان فکری نظر دارد، در دو بخش سامان یافته است:

الف) الهیات پویشی: این جریان فکری که در قرن بیستم ظهور یافت، یکی از فرایندهای تکاملی اندیشه خردورزان حوزه دین است. اینان با توجه به تمام مناقشات موجود در قرون وسطی و دین‌گریزی مدرنیته، در پی عرضه نوینی از الهیات دینیند که در طی آن مفاهیم گوناگونی - همچون خداوند، سرمدیت خداوند، قدرت وی، چگونگی شرور در عالم، جهان هستی، چگونگی ارتباط خداوند با جهان هستی، تعامل تغییر در جهان با خداوند - را مورد بازکاوی قرار میدهند. این طرح نو که توسط آلفرد نورث وایتهد بنا نهاده شد و بوسیله چارلز هارت شورن و دیوید رای گریفین تفصیل یافت، اکنون بعنوان یکی از مکاتب رایج الهیاتی و دینی در محافل غربی مورد گفتگوست. این دیدگاه از دو سو قابل توجه است:

۵۹

۱. قرائتی نو از الهیات دینی که همگامی آن با متون مقدس مورد بحث است.
 ۲. ارائه طرحی نو از هستی‌شناسی و چگونگی تعامل خداوند با جهان.
- ب) حکمت متعالیه صدرایی:** حکمت متعالیه که نخستین بار بنیانهای فلسفی

* استادیار گروه فلسفه غرب دانشگاه اصفهان؛ hamed.naji@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۰/۲۱ تاریخ تأیید: جلسه هیئت تحریریه ۹۳/۲/۱۶

آن توسط صدرالدین محمد شیرازی پی نهاده شد، در سه مرحله تکامل یافت:

(۱) مرحله سبنوی در فهم وجود؛

(۲) تشکیک وجود؛

(۳) وحدت شخصی وجود.

اگرچه ملاصدرا در طی کتاب بزرگ خود یعنی *الاسفار الاربعه* به تمایز این سه مرحله اشارتی نکرده است، ولی تحول آراء وی در طی رساله‌های گوناگونش بیانگر این سیر تکاملی می‌باشد. وی با کشف اصالت وجود، در پی آن برآمد که فهم وجود را از مرحله مفهوم به مصداق تعمیم دهد و سرانجام مجبور گردید طرح‌واره نوینی را در نسبت خداوند با جهان هستی عرضه دارد که همین مهم عملاً در سه مرحله براساس سیر فکری وی، قابل بازشناسی است. این نگرش نوین به مفهوم وجود، عملاً بیشتر مفاهیم الهیات دینی را درنوردید و وی را بر آن داشت که قرائتی نو از الهیات دینی عرضه دارد.

نگارنده بر این باور است که نظام تشکیکی وی برخلاف نظام وحدت شخصی او که در حال تطور بوده، نظامی نسبتاً کامل است و نکته درخور توجه در این مقام، همگامی نسبی بنیان وحدت تشکیکی وجود با الهیات پویشی مسیحی است و البته چنانکه بیان خواهد گردید، نظام صدرایی در فهم آموزه‌های دینی و تطبیقی از الهیات پویشی کارآمدتر بوده و بسیار دقیقتر می‌باشد. از اینرو نوشتار حاضر، افزون بر طرح بحث الهیات پویشی و دستاوردهای جدید آن در مفاهیم دینی، به مقایسه آن با دستگاه حکمت تشکیکی ملاصدرا پرداخته و وجوه قوت و ضعف آن را مورد بررسی قرار خواهد داد.

کلیدواژه‌ها: خدا، جهان هستی، وجود، تشکیک وجود، سرمدیت، وحدت شخصی

وجود، شر، تغییر، تکامل

۶۰

* * *

مقدمه

گفتار حاضر که به سودای تطبیق دو جریان فکری الهیات پویشی و تشکیک خاصی صدرایی به رشته تحریر درآمده، مشتمل بر دو بخش است: